

ATATÜRK VE TÜRK DİL İNKİLÂBİ*

FAHİR İZ**

Çeviren : TÜTEN ÖZKAYA***

Dil İnkılâbı günümüzde Türkiye’de en çok tartışılan konulardan biridir.

Esas itibarıyla kültür ve hattâ bilim alanını ilgilendiren ve sadece uzmanlar tarafından ele alınması veya incelenmesi düşünülen bu mesele, son yıllarda giderek daha çok siyâsete bulaştırılan bir mesele haline gelme eğilimi göstermiştir. Bu sebeple genel olarak, Modern Türkiye’nin meseleleriyle ilgilenen hemen herkes, çoğu kez duygusal bir taraftarlık gösteren bu tartışmaya girmek zorunda bırakılır.

Bu inkılâbın kökleri, ileride göreceğimiz gibi, 1000 yıl önce gerçekleştirilen önemli kültür değişikliğine dayanmaktadır; Türk dilinin yüzyıllar boyu süren evriminde canlılığını korumakla birlikte, bazı Türk yazarları ve oldukça az sayıda yabancı bilim adamı (Türkologlar ve diğerleri)—hayret uyandıracak bir şekilde— bu hareketi Cumhuriyet döneminde yapılan bir dizi inkılâplardan sadece birisi olarak düşünürler. Hattâ bazıları, bu inkılâbın, Atatürk’ün “keyfi” bir girişiminden veya O’nun tarafından kurulmuş olan Türk Dil Kurumu’nca ortaya atılan yeni (moda) bir düşünceden başka bir şey olmadığına inanacak ölçüde ileri giderler. Ayrıca bazı yazarların siyasî atmosfere göre ve dahası, tarafsız kalmanın kendileri için kolay olmadığını kanıtlayarak bu meseleye olan yaklaşımlarını değiştirdikleri bir gerçektir.

Bu çok üzücü bir durumdur, zira Türk Dil İnkılâbı, esas itibarıyla, güncel politika ile hiç bir ilişkisi olmaması gereken bir kültür olayıdır.

Bir dilde reform yapmaya duyulan ihtiyacın çok çeşitli sebepleri olabilir. Ancak Alman, Macar, Fin ve Norveç dillerinin tarihlerinde görüldüğü gibi, dil reformunun klasik örneği, yazı dilinin, o dili konuşan

* *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Konferenser 12*’den ayrı basım.

** Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı emekli profesörü.

*** Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı öğretim üyesi.

sıradan insanların hemen hemen anlayamayacağı derecede yabancı unsurlar ile aşırı ölçüde dolmasına karşı gösterilen bir tepkinin sonucu olarak ortaya çıkar.

Bu durum yok olmamak ve bağımsızlık uğruna yüzyıllar boyunca mücadele vermek zorunda kalan Türk dili için özellikle geçerlidir.

Burada bu hususu yeterince aydınlığa kavuşturmak için edebî Türk dilinin evrimini kısaca incelemek gerekir.

Türkçe'nin günümüze kadar ayakta kalan en eski örneklerinden en önemlisi bugünkü Dış Moğolistan'da bulunan Orhon kitâbeleridir. Kitâbe üzerine Runik Türk alfabesiyle yazılar yazılmış ve 730 yılında iki Türk kağanının anısına dikilmiştir; kitâbeler temiz Türkçe ile yazılmıştır ve zamanında, Çin kültürünün güçlü etkisine uğramakla birlikte çok az sayıda yabancı asıllı kelime içerir. Kitâbelerin mükemmel üslubu, bu dilin önemli bir gelişme tarihine sahip olduğunu gösterir.¹

Daha sonra IX. ve XI. yüzyıllarda Uygur Türkleri'nin devleti bugünkü Çin Türkistanı'nda ya da Sinkiang adı verilen bölgede gelişip büyüdü. Bu Türkler komşu kültürlerin etkisi altında kaldılar. Çoğunluğu Budist idi. Bununla beraber, aynı devlet içinde Maniheizm ile Nesturî mezheplerine ve Brahma dinine mensup geniş Türk azınlık grupları vardı.²

Çin Türkistanı'nda, XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında keşif heyetleri tarafından yapılan kazılarda, Uygur Türkleri'ne ait önemli dinî malzeme ortaya çıkarılmıştır. Uzmanlar son 70 yıldır bu önemli malzeme üzerinde çalışmaktadırlar; bu araştırmanın ışığında, Orta Asyalı Türklerin, İslâmiyeti kabul etmeden önce, Türk dilinin kimliğini ve bağımsızlığını korumak uğruna sistemli çabalar gösterdiklerini söyleyebiliriz. Çin, Hint ve İran kültürlerinin ve dillerinin güçlü etkilerine maruz bırakılmalarına rağmen, yeni kabul ettikleri dinin yabancı asıllı lengüistik terminolojisini ve deyimlerini olduğu gibi aktarmayı düşünmediler. Çok sınırlı sayıda olan kaçınılmaz yabancı asıllı kelimeleri bir tarafa bırakarak, her Çince, Hintçe ya da Farsça kelime ya da tâbirin Türkçe karşılığını dikkatle aradılar ve buldular. Bu mümkün olmadığı zaman, Türkçe kelimelerin kök ve eklerini en iyi şekilde kullanarak yeni kelimeler ürettiler.³

¹ Annemarie von Gabain, "Altürkische Literatur", *Philologiae Turcicae Fundamenta*, cilt 2, Wiesbaden 1964, s. 211-243.

² *A.g.e.*, çeşitli yerlerde.

³ *A.g.e.*, çeşitli yerlerde.

Orta Asyalı Türkler VIII. yüzyılda İslamiyet ile temasa geldiler ve X. yüzyılın sonuna kadar bu yeni din Budizm'in ve inandıkları bütün diğer dinlerin yerini aldı.⁴

İslâmiyet, daima kutsal kitabı Kur'an'ın asıl dili olan Arap dilinde öğretilmesi ve ezbere okunması eşliğinde yayıldı ve nisbeten kısa bir süre sonra, klasik İslâm kurumları olan ve yine Arapça'nın öğretim dili olduğu medreseler, yeni dinin hâkim olduğu yerlerde kuruldu. Bu durum, Mezopotamya, Suriye, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika gibi birçok bölgelerde millî dillerin ve kültürlerin hemen hemen bütünüyle yok olması sonucunu doğurdu.

İran ve Türkistan, bu geniş kapsamlı kültür asimilasyonuna karşı tepki gösterdi ve böylece kendi millî dillerinin yok olmasını önlediler; iki ve ya üç yüzyıl içinde halkın konuşma dilinde yeni bir millî edebiyat yaratarak millî kimliklerini yeniden kazandılar.

Bu arada, Arap fethi ile Firdevsî'nin öncüllerinin ortaya çıkışı arasında geçen zaman içerisinde İran'da cereyan eden olayların aynısı, geçiş döneminde Türkler'in hâkim oldukları topraklarda da cereyan etti: Arapça, İslâm bilimine ve irfanına hizmet eden Türk yazarları tarafından kullanılan esas yazı dili haline geldi.

Orta Asyalı Müslüman Türkler'in, yazılı edebiyat geleneklerini tam olarak ne zaman canlandırdıklarını kesin olarak bilmiyoruz. Bunun X. yüzyılın sonuna doğru gerçekleşmiş olabileceğine dair deliller vardır. XIII. yüzyıla ait bir nüshada muhafaza edilen ve lengüistik özellikleri bakımından o döneme ait olabileceği sanılan Kur'an'ın bir satır Arapça ve bir satır Türkçe olan çevirisinin tek elyazma nüshası elimizde bulunmaktadır. Bu metin Türkçe'nin gelişmesini incelemek bakımından hayati önem taşır. Zira erken dönem Müslüman Türkler'in, Budist ve Maniheizt atalarının kültür geleneğini yakından izlediklerini görmekteyiz; yani binlerce Arapça kelime ve dinî terimleri bütünüyle almak gibi kolay yolu seçmek yerine onların Türkçe karşılıklarını bulmaya çalıştılar. Kur'an kelimesi Türkçe *Okıgu* (okuma malzemesi, okuma kitabı) ile ifade edilir. Sonradan rastgele ve bir değerlendirme yapılmadan olduğu gibi Arapça'dan alınmış olan birçok kelime ve tâbirin temiz Türkçe ile ifade edilen karşılığı bulun-

⁴ Phillip K. Hitti, *History of the Arabs*, 8. yayın, London 1963, s. 209-210.

muştur. Böylece *âyât, rabb, rasul, îmân, mü'min, müşrik, kâfir, hakk, secde, azab*, v.s. gibi binlerce Arapça terimin konuşma dilinde karşılığı vardır.⁵

Erken dönem Müslüman Türkler'in, Kâşgar hükümdarının baş mabeyincisi olan Yusuf Has-Hâcîp tarafından 1069'da yazılan, ilk büyük edebî eseri olan *Kutadgu Bilig* hakkında aynı şey söylenebilir. Bu eser, devleti idare etme sanatı üzerine yazılmış, 6000 beyitten daha uzun olan sembolik bir şiiirdir. Bu eserde, Arap-Fars nazım biçimleri ve tekniği benimsenmiş olmasına rağmen, dili şaşılacak derecede yabancı asıllı kelimelerden arındırılmıştır.⁶

Değişik türde olmakla birlikte fevkalâde önem taşıyan, 1070'de, yani aynı İslâm öncesinden İslâm kültürüne geçiş döneminde yazılmış olan başka bir eserimiz daha vardır: Kâşgarlı Mahmud'un Divanü Lûgati't-Türk'ü. Bu eser, çağdaş Türkçe'nin nazım ve atasözlerinden bol bol örnekler içeren kapsamlı bir Türkçe-Arapça sözlüktür; büyük kültür değişikliği döneminde Türkçe'nin zenginliğini ve gelişme düzeyini açık bir şekilde ortaya koyan çok değerli bir belgedir.⁷

Asya'da ilk Müslüman Türk hanedanı olan Karahanlılar'ın hâkim olduğu topraklarda geliştirilmiş olan edebî dil, daha sonraları Orta Asya, Harezm ve Altın Ordu'da meydana getirilen Türk edebiyat ürünleri için örnek oluşturmuştur. XII., XIII. ve XIV. yüzyıllarda bu bölgelerde üretilmiş olan edebî ve dinî eserlerin çoğunda, Arap-Fars kültürünün etkisine ve yabancı asıllı kelimelerin sayısının giderek artmasına rağmen, Türkçe özelliklerin hâkim olduğu görülür.

Doğu Türk dünyası birleştirici bir faktör işlevini gören sürekli bir siyasî merkeze sahip olmadığından, edebî dili, Batı Türkçesi'nde görülen birlikten mahrumdu; bu hususu ileride inceleyeceğim. Bu dönemin bütün edebî eserlerinde mevcut olan, standart yazı diline özgü unsurlar, yöresel olarak konuşulan lehçelerle karışmıştır.

Edebî Doğu Türk dilinin birliği Orta Asya'da, Timurlular'ın hakimiyeti altında bir dereceye kadar sağlandı; XV., XVI. ve XVII. yüzyıllarda, şimdi Çağatayca adı verilen Doğu Türkçesi klasik dönemini yaşıyordu.

⁵ Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatı'nda Nazım*, cilt 1, kısım 2, İstanbul 1967, "Giriş" bölümü.

⁶ Ahmet Caferoğlu, "Littérature turque de l'époque des Karahanides", *Philologiae Turcica Fundamenta*, s. 267-275.

⁷ Fahir İz, *a.g.e.*

Bu arada, Arap ve özellikle Fars dilleri ve edebiyatlarının Orta Asya'daki etkisi doruk noktasına ulaşmış ve Farsça moda olan edebî dil haline gelmişti. Bununla beraber bir takım kalburüstü yazar ve şairler, özellikle Ali Şîr Nevâî, Babür ve Bahadır Han, Türkçe'nin, bölgede yok olması ve daha sonra üstünlük kazanması uğruna mücadele ettiler ve sonunda bunu başardılar.⁸

Şimdi Batıya dönmeliyiz ve en sonunda Türkiye'nin yazı dili haline gelen Batı Türkçesi'nin gelişmesini izlemeliyiz.

Orta Asya'da Türklerin yaşadığı bölgedeki kültür değişikliği döneminde, yani şehir halkının Arap ve İranlılar'ın yeni din ve kültürlerini giderek asimile ettikleri dönemde, başka bir halk kolu ve çoğunlukla göçebe olan Oğuz Türkleri büyük kitleler halinde güney-batıya doğru hareket ettiler ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu kurdular. XII. yüzyılın sonunda Ön Asya'nın büyük bir kısmına yerleştiler ve Konya'da Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurdular. İstilacı Moğollar'ın baskısı altında Türkmenler'in yeni göç dalgaları, Ön Asya'nın süratle Türkleşmesinde yardımcı oldu; XIII. yüzyılın ortalarında Anadolu'da ilk Türk şairlerinin ortaya çıkışına tanık oluyoruz.

Bu arada Anadolu Selçuklu Sultanlığı Moğol baskısı altında çökmeye başladı ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde birkaç Türk beyliği ortaya çıktı ve Türkçe, edebî dil olarak giderek Farsça'nın yerini almaya başladı.

Bununla birlikte, bu harekete hız veren asıl etken, Anadolu beyliklerinden Karamanoğlu I. Mehmed Bey'in her türlü maksat için Türkçe'den başka bir dilin kullanılmasını yasaklayan 1278 tarihli fermanı idi.

Bu, Anadolu'da Türkçe'nin tarihinde bir dönüm noktasıdır.

Birçok Anadolu beyi ve bazı ilk Osmanlı sultanları sadece Türkçe'nin Farsça yerine kullanılmasını istemekle kalmadılar, üstelik yazarların, süslü üslûbtan kaçınmaları ve halkın konuşma dilini kullanmalarında ısrar ettiler. Bunun tipik örneği, *Kabus-nâme*'nin yeniden çevirisi sırasında, herkesin kolaylıkla anlayabileceği sade bir Türkçe'nin kullanılması için II. Murat tarafından Mercimek Ahmet'e verilen emirdir.

⁸ Janos Eckmann, "Die tschaghataische Literetur", *Philologiae Turcicae Fundamenta*, s. 304-382.

Edebî eserlerde Türkçe kelimeler yerine Arapça ve Farsça karşılıklarının kullanılması gibi bir tür dil taklitçiliği daha XV. yüzyılda ortaya çıkmıştı.

Sık sık yapılan yanlışlıktan kaçınmak için, Batı Türkçesi'nin şiir ve nesrinin, lengüistik bakımından iki ayrı gelişme yolu izlediğini vurgulayarak belirtmek isterim.

Zamanın konuşulan Türkçesi'nin iyi örneklerini vererek dili ustaca kullanan ve Dante'nin çağdaş ve belki de Türk şairlerinin en büyüğü olan Yunus Emre'den (öl.1321) sonra Türk şiiri 3 değişik kategoride gelişti. Bu kategorilerden halk ve sevilen tasavvuf şairleri, bazı seyrek istisnalarla birlikte, çoğunlukla konuşma dilini kullandılar.

Divan veya saray adı verilen şairler tarafından kullanılan dile gelince XV. yüzyılın ortasında, İstanbul'un fethinden önce ve sonra bu dil dikkat çekecek bir şekilde farklılık gösterir. Anadolu beylerinin sarayları Aydın, Kastamonu, Balıkesir, Kütahya gibi küçük Anadolu kasabalarında idi ve hem beyler ve hem divan şairleri sıradan halk ile hergün temas halinde idiler. Osmanlılar'ın ilk başkentleri olan Bursa ve Edirne'de durum farklı değildi. Bu şartlarda halk tarafından konuşulan dile çok yakın bir dil kullanmak şairler için doğaldı.⁹

Bununla beraber İstanbul'un fethinden sonra yeni başkentte bir saray hayatı gelişti; hem Sultan ve hem de şairler kendilerini halktan soyutlama eğilimi gösterdiler.

Divan şairleri tarafından 1450 yılından önce ve sonra kullanılan kelimelerin karşılaştırılması birçok meseleyi açıklamada yardımcı olur.

Divan şairlerinin kelime dağarcığı oldukça sınırlıdır. Bütün divan şairlerinde sürekli olarak kullanılan "güneş", "ay", "gök", "bulut", "yıldız", "su", "deniz", "dalga", "yağmur", "kar", "çiy", "rüzgar", "tufan", "buz", "ırmak", "dağ", "yeryüzü", "toz", "ateş", v.s. ya da insan vücudu ile ilgili olan "baş", "saç", "yüz", "alın", "göz", "kaş", "kirpik", "ağız", "dudak", "diş", "dil", "kulak", "yanak", "çene", "el", "ayak", "yürek", "göğüs", "kemik", "tırnak", "kan", "ter", vs. kelimeleri ya da bilinen hayvan, ağaç, çiçek ve renk adları ya da sık sık kullanılan "güzel", "çirkin", "iyi", "kötü", "büyük", "küçük", "yüksek", "alçak", "geniş", "dar", v.s. sıfatları gibi binden daha az sayıda belli başlı kelime vardır.

⁹ Fahir İz, "Turkish Literature", *Cambridge History of Islam*, cilt 2, Cambridge 1970, s. 682-691.

Fetih öncesine ait dönemin divan şairleri bu kelimelerin daha çok Türkçe karşılıklarını kullanmaya başlamışlardı. Oysa XV. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın sonuna kadar uzanan dönemde, nazımda, Arapça ve Farsça kelimeleri lengüistik bakımdan taklit eden divan şairleri, günlük hayatta kullanılan kelimelerin yerine Arapça ve özellikle Farsça karşılıkları kullanıyorlardı; ölçü ve kafiye bakımından mecbur kalmadıkça Türkçe karşılıkları kullanmaktan giderek daha çok kaçınıyorlardı.¹⁰

Öte yandan Osmanlı Türkçesi'nde yazılan nesir çok değişik bir gelişme yolu izledi.

Osmanlı Türkçesi'nin (iyi tanımlanmamış bir tâbir olduğunu yeri gelmişken ifade etmek isterim), Türkçe'den çok farklı olduğu ve Dil İnkılabına kadar Türkiye'de standart yazı dili olarak sürekli olarak kullanıldığı hususuna inanma eğilimi vardır.

Arapça ve Farsça kelimeler ile birlikte dilbilgisi kurallarının da fazlasıyla hâkim olduğu ve Türkçe unsurların en alt düzeye indirildiği, yapay olarak yaratılmış olan saray ve resmî yazışma dilinin, standart yazı dili olarak her zaman ve her yerde sürekli olarak kullanılmadığı ve fakat bazı yazı türleriyle sınırlı kaldığı ve az sayıda yazar tarafından tercih edildiği hususunun, halen genel olarak kabul edilmemesi hayret edilecek bir durumdur.

Osmanlı edebiyatçılarından klasik biyografi yazarları, divan şiirinin bazı tekniklerini benimseyen süslü ve ağıdalı nesir (inşâ) dışında nesre pek büyük önem vermediler. Öyle ki nesir yazarlarını sadece söz arasında anarlardı ve sadece şairler ile ilgilendirirdi. Bazan "onun *inşâ*sı uzmanlar tarafından da takdir edildi" ya da "*münşi* olarak da tanınıyordu" şeklinde kısaca ilâve ederlerdi. Sade Türkçe ya da az çok basit dilde yazılan her şeyi —edebiyat olmadığı gerekçesiyle— yok sayıyorlardı.

Osmanlı Şiiri'nin Tarihi başlıklı eserinde E.J. Gibb tarafından da benimsenmiş olan, Türk edebiyatına bu önyargılı yaklaşım 100 yıl önce modern Türk yazı dilinin yaratılması ile ilgili bir hikayenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

XIX. yüzyılın ortalarında, yenilik taraftarı olan Tanzimat yazarları ilk özel Türkçe gazeteyi yayınladılar; Fransızca'dan aldıkları deneme, gazete

¹⁰ Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatı'nda Nazım*, "Giriş" bölümü.

makaleleri, kısa hikâye ve roman gibi birçok yeni edebiyat türlerini tanıttılar. İlk Türk tiyatro eserini de onlar yazdılar.

Yirmi yıl içerisinde Türk nesrini ve hatta standart Türk yazı dilini meydana getirmiş olduklarına inanmaya başladılar! Bu erken dönem yenilik taraftarlarından Ebüzziya Tevfik, Türk nesrinin başlangıçta sade, kolay anlaşılır olduğunu 1870'de kesin bir dille ifade etmiştir. Ancak XVI.yüzyılın başlarından itibaren nesir, Türkçe özelliğini kaybetmeye başladı ve Farsça *inşâ*'nın en kötü türünü taklit etmekten başka bir şey yapmadı. XVII. yüzyıldan itibaren bu gelişme doruk noktasına ulaşmıştır. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda edebî zevk yozlaştı ve nesir yazarları çıkmaza girdiler. Tanzimat edebiyatının öncüsü olan Şinâsi, Türk yazı dilini yok olmaktan kurtarmak üzere tam zamanında ortaya çıktı. Ona yeni bir şekil verdi, daha mükemmel bir hale getirdi ve gelecekteki gelişimine rehberlik yaptı.

Gerçekleri yansıtmaktan uzak olan bu düşünceler tekrar tekrar ifade edilmiş ve son zamanlara kadar tartışmasız olarak kabul edilmiştir.

Geniş kapsamlı olan bu yanlış ifadenin gerisindeki sebep, *münşeat* koleksiyonları ya da bazı vekayınameler ve dinî risaleler dışında, Osmanlı Türkçesi'nde düzyazı türünde yazılmış eserlerin büyük bir bölümünün, Tanzimat'ın yenilik taraftarları ve onların doğrudan halefleri tarafından bilinmemiş olması idi.

Gerçek şudur ki, Osmanlı Türkçesi'nde ve düzyazı türünde yazılan eserlerin sadece küçük bir bölümü yapma ve ağıdalı *inşâ* üslubunda yazılmıştır, geri kalan bölümü ise ya Türkçe'nin kolay anlaşılabilir ve çok kolay okunabilen gündelik ve resmî olmayan konuşma dilinde ya da az çok karma bir dilde yazılmıştır. Düzyazı türündeki bazı Osmanlı eserlerinin basılı nüshaları yanlış fikir vermektedir, zira bunlar XIV. yüzyılın resmî yazışma dili geleneğinde eğitilmiş olan düzeltmenler tarafından sık sık rötuş edilmişlerdir.

Tanzimat yazarlarının dilde yenilik yapan kimseler olarak düşünülmesinin iki sebebi vardır:

1) Onların zamanında devlet dairesinde, resmî yazışmalarda kullanılan anlaşılması güç olan dil yeni aşırıklara gitmiş ve bu durum birçok idarecinin bile şahsen şiddetli protestosuna yol açmıştır. Yenilik taraftarları olan yazarlar geniş dinleyici kitlelerine hitap ederken anlaşılabilir bir dil kullanamayacaklarını kesinlikle anladılar. Bu sebeple nispeten sade bir Türkçe kullanmak için (her zaman başarılı olmayan) çabalar gösterdiler. Bununla

beraber *inşâ* dışında klasik Türk nesrinin şahaserleri ile karşılaştırıldığında, bunların üslûbu kaba, kusurlu ya da yavan ve sönük ve hattâ zaman zaman yapma bir görünüm arz etmektedir. Bunlardan hiç biri Aşıkpaşazade'nin ya da Dede Korkut hikâyelerinin ya da Peçevî ve Fındıklı Silâhtar Mehmet Ağa'nın ve diğer birçok yazarların doğal ve gerçekten herkes tarafından sevilen ve anlaşılan üslûbunu kazanmayı başaramamıştır.

2) İkinci sebep, Tanzimat yazarlarının, son derece yapma ve ağdalı bir üslûp meydana getirerek, lengüistik bakımdan, tepki oluşturan Servet-i Fünun okulunun yazarları tarafından hemen izlenmiş olmasıdır.

Geriye dönüp baktığımızda, Tanzimat yazarlarının dilinin halk diline nispeten yakın olduğu görülür.¹¹

Ancak meselenin özü sadece daha sade bir yazı dili ile ara sıra denemeler yapmak değildi: Devlet dairelerinde kullanılan resmî yazışma dili değişmeden kaldı, okul ders kitapları ile birlikte dergi ve gazetelerin çoğunun dili konuşulan Türkçe üzerine kurulmuş olmaktan uzak idi ve hiç bir yazar Arapça'dan alınmış binlerce klişe-deyimi değiştirmeyi düşünmedi.

Bununla birlikte bu dönemin birçok yazarları arasında belirli bir dil bilincinin belirgin bir biçimde doğmaya başladığı hususunu da kabul etmek gerekir. Dil problemi hep canlı tutulmuş ve her önemli yazar şu veya bu şekilde bu tartışmaya katılmıştır.

Daha sade bir Türkçe'ye duyulan ihtiyacı savunmakla ve görüşünü aşırı gelenekçilere¹² karşı sadece savunmakla kalmayıp, aynı zamanda bu dili birçok eser ve makalesinde fiilen kullanmış olan üretken, sevilen yazar ve gazeteci Ahmed Mithat'dan başka, dil inkılâbı ile ilgili tartışma konusunda etraflıca inceleme yapmış olan kişiler arasında üç ad dikkati çeker: Ali Suavi, Ahmet Vefik Paşa ve Şemseddin Sami.

Özellikle seçkin bir sözlük ve ansiklopedi yazarı, gazeteci, aynı zamanda tiyatro eserleri ve romanlar yazmış bir çevirmen olan Şemseddin Sami meselenin gerçek mahiyetini daha 1880'de anlamış ve izleyen kuşağın dil inkılâpçılarına bile kıyasla çok daha bilimsel ve gelişmiş düşünce ve öneriler ortaya atmış olan tek yazardır.¹³ Çeşitli makalelerde ve

¹¹ Fahir İz, "Ottoman and Turkish", *Essays on Islamic Civilisation Presented to Niyazi Berkes*, edit. Donald P. Little, Leiden 1976, s. 118-139.

¹² Ahmet Midhat, "Osmanlıca'nın Islahı", *Dağarcık*, No. 1 (1871).

¹³ Şemseddin Sami, "Lisan-ı Turki Osmani", *Hafta*, No. 12 (1881), s. 177 ve devamı.

günümüzde ünlü olan Türkçe sözlüğüne yazdığı önsözde, genel olarak "cahil Anadolu köylülerinin kaba konuşması"nı ifade eden *Türkçe* kelimesinin aslında, Adriyatik kıyısından Çin sınırına kadar uzanan topraklarda yaşayan halk tarafından konuşulan bir dil olduğunu; Osmanlı'nın Habsbourglar gibi, sadece bir hanedan adı olduğunu ve dil için kullanılamayacağı; üç dilden oluşan ve hiç kimse tarafından konuşulmayan bir dile millî dil demenin imkânsız olduğunu; Doğu Türk yazı dilinin gelişmesini takip etmenin Batı Türkleri için ciddi bir hata olduğunu; hepsinden önemlisi, dil inkılâbı yapılması düşünüldüğü takdirde, erken dönem edebî eserlerde kullanılmış olan eski Türkçe kelimeleri canlandırmaya çalışmanın ve çok değişik bir dil modeline ait olan Arapça ve Farsça'dan ziyade diğer Türk lehçelerinden ve Anadolu ağızlarından malzeme toplamanın gerekli olduğunu açıkladı.¹⁴

Zamanına göre inanılmayacak ölçüde ileri sayılan bu düşünceler yalnız kalmaya mahkûmdu ve birçok yerleşmiş değerleri alt üst eden 1908 ihtilâlinin sonrasına kadar itibar görmedi.

Mehmed Emin Yurdakul'un 1890 sonlarında, Türk konuşma dilinde ve sevilen hece vezninde yazılmış olan duygusal şiirlerinin de, başka bir sebepten ötürü, hiç bir takipçisi olmamıştır, bu şiirlerin yazarı iyi niyetli idi ama, ne yazık ki, vasat bir şairdi ve benimsemeye çalıştığı gerçek halk şiirinin ruhunu anlayamadı. Bu bakımdan Rıza Tevfik'in denemeleri daha başarılı idi ve Cumhuriyet dönemi öncesi kuşakların genç şairlerine ilham kaynağı oluşturdular.¹⁵

Dil sorunu ile ilgili olarak birbiriyle çatışan akımların mevcut olmasına ve inkılâp taraftarlarının kısmî başarısızlıklarına rağmen, inkılâpçı düşünceler açıkça doruk noktasına doğru yaklaşıyordu.

Hem Arap ve hem de Fars dillerinin şiddetli baskılarına karşı Türkçe'nin tepkisi çok erken bir dönemde başlamıştır. XIV. yüzyılın tasavvuf şairi Âşık Paşa, Tanzimat'a ve 1908 tarihindeki II. Meşrutiyet'e kadar uzanan bütün klasik dönem boyunca birçok yazar ve şair, Osmanlı eserlerinde Türkçe unsurların ihmal edilmesinden acı bir dille şikâyet et-

¹⁴ Şemseddin Sami, "İfade-i Meram", *Kamus-ı Türki'nin Önsözü*, İstanbul, hicri 1317-1319/1899-1901.

¹⁵ Mehmed Emin için bkz. *Encyclopaedia of Islam*, yeni basım, Leiden, s.v. (1987'de basılacak); Rıza Tevfik için bkz. "Bölükbaşlı", *a.g.e.*, ekinde, s.v.

meye devam etmişler ve daha anlaşılır bir Türkçe'nin kullanılmasında ısrar etmişlerdir.¹⁶

Bununla birlikte ilkeleri iyice belirlenmiş olan ilk teşkilatlı dil inkılâbı girişimi, 1911 yılında, kısa hikâye yazarı genç Ömer Seyfeddin ve arkadaşı Ali Canib Yöntem tarafından Selânik'te *Genç Kalemler* adlı edebiyat dergisinde yapılmıştır.

İstanbul'da, dilde Arapça ve Farsça'nın aşırı taraftarı olanlar, edebiyatta Cenâb Şahâbeddin, Halid Ziya Uşaklıgil, Süleyman Nazif, Ali Ekrem ve diğerlerinin son derece ağıdalı üslûbunu savunanlar, derhal saldırıya geçtiler ve alay ederek bu hareketi öldürmeye çalıştılar.¹⁷

Eğer kültür milliyetçiliğinin yükselen lideri Ziya Gökalp, sahip olduğu itibar ve ikna yeteneğini kullanarak çok geçmeden bu harekete katılmamış olsaydı, bunlar kolaylıkla başarılı olabilirdi.

On yıl içerisinde bu hareket genç yazarlar ve şairler arasında büyük bir rağbet gördü; öyle ki, bu inkılâba karşı çıkan ünlü kişiler bile *Yeni Lisan* adı verilen ve reform yapılmış bu Türkçe'ye uygun olarak eserlerinde rötüşlar yapmaya ve bunları yeniden yayınlamaya başladılar.

İnkılâpçıların Ziya Gökalp tarafından belirlenmiş olan ilkeleri şöyledir:

1)Osmanlı Türkçesi'ndeki Arapça ve Farsça dilbilgisi kurallarının yaygınlık kazanması önlenmelidir.

2)Türkçe'de halihazırda karşılığı bulunan Arapça ve Farsça kelimeler kullanılmamalıdır.

3)Arapça ve Farsça'dan alınmış olan ve halk dilinde kullanılan kelimeler Türkçe fonetik kurallarına göre yazılmalı ve telâffuz edilmelidir.

4)Eski Türkçe kelimeler yeniden canlandırılmamalıdır.

5)Diğer Türk lehçelerinden hiç bir kelime ya da ek alınmamalıdır.

¹⁶ Köprülüzade Mehmed Fuad (Fuad Köprülü), *Millî Edebiyat Cereyanı'nın İlk Mübeşşirleri ve Dıvan-ı Türki-i Basit*, İstanbul 1928, çeşitli yerlerde.

¹⁷ Ömer Seyfeddin ve "Yeni Lisan" hareketi için bkz. Tahir Alangu, *Ömer Seyfeddin, Ülkücü Bir Yazarın Romani*, İstanbul 1968.

6) Türkçe karşılığı bulunmayan bilim terim ve ifadeleri Arapça'dan meydana getirilmelidir (Gökalp yaklaşık 20 yıl kullanılmış olan Arapça'yı esas alarak bizzat kendisi sosyolojiye ait birkaç terim meydana getirmiştir).

Açıkça görüldüğü gibi, Gökalp'in dil inkılâbına dair düşüncesi aşırı-
lıktan uzaktır. Faaliyet alanı bakımından sınırlıdır ve Gökalp'e nazaran
çok daha esaslı ve geniş lengüistik geçmişe sahip Şemseddin Sami tarafın-
dan önerilmiş olan, her şeyi içine alan geniş kapsamlı inkılâbın gerisinde
kalmıştır.

Kusurlarına rağmen Gökalp'in dil inkılâbına önemli katkılarda bulun-
duğu kabul edilmelidir. Dile ve edebiyata yaklaşımı öncülerine göre çok
daha doğal hale gelmiş olan genç şair ve yazar kuşağını, üniversitedeki
çoşkulu meslektaşlarının yardımıyla güçlü bir şekilde etkileyen Gökalp,
Ömer Seyfeddin tarafından başlatılmış olan hareketi ödün vermeden de-
vam ettirdi.¹⁸

Şöyle ki, Gökalp 1924'de hayata gözlerini kapadığında birçok ölü keli-
me edebî dilden çıkarıldı ve çok sayıda şair, kısa hikâye ve roman yazarı,
konuşulan Türkçe'den pek çok farklı olmayan bir dil kullanmaya başladılar;
bu, Cumhuriyet döneminde dil inkılâbı hareketini eleştiren bir çok ki-
şiye günümüzde yanlış fikir veren bir durumdur. Bu kişilere göre, hedefe,
başkaca müdahaleye gerek kalmadan Cumhuriyet döneminden önce ula-
şılmışı ve dili kendi "doğal gelişmesinde" bırakmak gerekirdi.

Şimdi, a) edebî olmayan eserler, b) günlük gazeteler, c) süreli yayın-
lar, d) resmî yazışmalar, e) okullarda okutulan fen ve edebiyat ders kitap-
ları; (sistemli dil inkılâbının habercisi olan) harf inkılâbının hemen önce-
sindeki, yani 1924-1928 yılları arasındaki dönemin dili üzerinde son yıllar-
da yapmış olduğum geniş kapsamlı inceleme ve araştırma, 1911'de başla-
mış olan "Yeni Lisan" hareketinin tam anlamıyla edebî sayılan eserlerin
bir bölümü dışında Türk yazı dili üzerinde elle tutulur bir etkisi olmadığını
göstermiştir. Sadece bir bölümü dedim, zira edebiyatta bile bazı yazarlar
Gökalp'in talimatlarını yok saymaya devam etmişlerdir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun 1927'de basılmış olan ünlü *Hüküm
gecesi* romanı bunun tipik bir örneğidir. Bu romanda, *enaniyyet, irtiaş, el-
yak, nâmer'î, istirkab, lâyetenâhî, iştiâl, tesemmüm, kemâl-i mutâvaat, mehâm-ı*

¹⁸ Ziya Gökalp'in dil üzerine düşünceleri için bkz. Uriel Heyd, "Foundations of Tur-
kish Nationalism", *The Life and Teachings of Ziya Gökalp*, London 1951, s. 115 ve devamı.

umur, haysiyet-şiken, menfaat-naendîs, v.s. gibi şimdi mizah türündeki yazılar dışında hiç bir eserde kullanılması düşünülemez yüzlerce Arapça ve Farsça kelime ve ifadeye rastlıyoruz.

Romanın yeni baskısında bütün bu ve benzeri kelimelerin yerine Türkçe karşılıkların kullanıldığını söylemeye gerek yoktur sanırım.

Ziya Gökalp'in *Yaşayan Türkçe* ve *Türkçeleşmiş Türkçedir* gibi ana ilkele-ri, okul kitaplarının, gazete ve resmî dilin Türkçeleşmesine pek yardımı olmadı. Zira konuşan kişinin eğitimi ve kültür birikimine göre değişiklik gösteren "Yaşayan Türkçe" denilen şeyin sınırlarını belirlemek imkânsız idi.

1920'li yılların sonlarında (benim kuşağım okul günlerinden bunları iyi hatırlar) "Yaşayan Türkçe"nin, sonunda ise standart Türk yazı dilinin bir parçası olan *tenşikât, hafriyat, teslimât, me'kulât, mahrukât, melbûsat, mat-bûât, mürâselât* ya da *müteammid, müteannid, mütebâid, mütebâriz, mütebellir, mütecasir, mütecellî, mütecessim, mütecennün, mütedâir, mütedâvil, müteehhil, müteennî* gibi binlerce kelime ya da *zâviye-i kaime, deverân-ı dem, cümle-i asa-biye, amûd-ı fikarî, miyâh-ı carîye, silsile-i cibâl, Bahr-i Muhît-i Atlâsî, Bahr-ı Muhît-i Müncemidd-i Şimâlî, Cezâyir-i Bahr-i Sefid, Cezâyir-i İsnâ Aşer, Düvel-i Muazzama, Hilâl-i Ahmer, Himâye-i Etfâl, Kurûn-ı Ülâ, tedrisât-ı tâliye, mesâ-rifât-ı gayri melhûze*, v.s. gibi ifadeler, daha genç kuşaklar için çoktan beri ölmüş ve yok olmuşlardır.

Bütün bilgi alanlarının terminolojisini, devlet dairelerinin resmî yazış- ma üslûbunu, günlük gazetelerin ve özellikle okul ders kitaplarının dilini hiç bir yazar tek başına ya da bir kurul sistemli olarak Türkçeleştirmeyi başaramazdı.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin 1931'de Atatürk tarafından kurulma- sından sonra on yıl içerisinde başarılan şey işte budur.¹⁹

Atatürk'ün şahsî önderliği altındaki dil inkilâbının, Cumhuriyet döne- mi evresindeki temel ilkeleri şunlardır:

1) Türkçe'nin bütün meseleleri bir bütün olarak düşünülmelidir.

¹⁹ Türk Dil İnkilâbına karşı olan görüşlerin kapsamlı incelemesi için bkz. Fahir İz, "Cumhuriyet Devrinde Türk Yazı Dili'nin Gelişmesi", *Macit Gökberk Armağanı*, Ankara 1983, s. 173-189.

2) Erken dönem Osmanlı Türkçesi'ndeki eserlerde kullanılan ve daha sonra yerini, Arapça ve Farsça'dan geçen kelimelerin aldığı eski Türkçe kelimeler sistemli olarak toplanmalı ve yayınlanmalıdır.

3) Türkiye'nin her yerinde halk tarafından yöresel olarak kullanılmakla birlikte standart yazı Türkçe'sinde bilinmeyen Türkçe kelimeler de halk ağzından toplanmalı ve yayınlanmalıdır.

4) Eski ve modern Türkçe'de karşılığı bulunmayan kavramlar için Türkçe ekler kullanarak Türkçe köklerden yeni kelimeler meydana getirilmelidir.

5) Bilim terminolojisi Türkçe üzerine kurulmalıdır. Gerektiğinde Türkçe köklerden yeni kelimeler meydana getirilmelidir.

6) Bu araştırmanın sonucu, yazarların, edebiyatçıların, öğretmenlerin ve genel olarak halkın hizmetine sunulmalıdır.

Bu hedeflere genellikle ulaşıldı.

Elli yıldır varlığını sürdüren dil inkılâbı hareketinin Cumhuriyet dönemi evresindeki başarılarına ve katkılarına karşılık olarak, onun aşırı derecede eleştirilen kusurları ve hataları, kesinlikle standart Türk yazı dilinin gelişmesi lehinedir.²⁰

Büyük İnkılâpçı'nın ölümünden sadece on yıl sonra, 1940'ların sonuna gelindiğinde, genç yazarların bütün bir kuşağı inkılâbın hedeflerini kendi hedefleri olarak benimsediler ve bu hareketi hemen hemen bütünüyle devraldılar.

Yeni kelimelerin çoğu şimdi bu yazarlar ve onların daha genç halefleri tarafından önerilmekte ve Dil Kurumu'nun katkısı, bilim ve teknik terimleri konusunun dışında, öneri ve tavsiyede bulunmaktan öteye geçmez.

1920'lerde geçici olarak uykuda olan Türk Dil İnkılâbı'na, onu, Türk edebî ve kültür hayatının bütün yönlerini kapsayan sistemli bir hareket haline getiren Atatürk'ün düzenleyici elleri tarafından büyük bir hız verilmiştir.

²⁰ Türk Dil İnkılâbı hareketinin çeşitli evrelerinin genel bir incelemesi için bkz. Agâh Sırrı Levent, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 3. baskı, Ankara 1972; Uriel Heyd, *Language Reform in Modern Turkey*, Jerusalem 1954.